

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

BODROGI Tibor

Leo Frobenius (1873–1938)

Eredeti közlés/Original publication:

Bevezetés, in: Frobenius, Leo: *Afrikai kultúrák*, válogatott írások, szerk., vál., jegyz. és utószó: Bodrogi Tibor, 1981, Budapest, Gondolat, 401 old. (bevezetés: 5–16. old.)

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.539

Dátum/Date: 2013. október/October 6

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Bodrogi Tibor: Leo Frobenius (1873–1938), *AHU MATT*, 2013, pp. 1–16. old., No. 000.000.539, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Országos nagy könyvtárak

Kulcsszavak/Key words

Magyar Afrika kutatás, Leo Frobenius élete és munkássága, kultúrakör-elmélet, kulturális formatan (kulturmorfológia), sorstudomány, paideuma-tan, Frobenius 12 afrikai expedíciója, Afrika története és az afrikai sziklarajzok, Frobenius szerepe a négritűde szellemiségének kialakulásában (Senghor) és az afrikai népek emancipációjában,

Hungarian African research, life and works by Leo Frobenius, cultural circle, morphology of culture, science of fate, paideuma-doctrine, 12 expeditions of Frobenius in Africa, history of Africa and the rock drawings in Africa, role of Frobenius in the development of the spirit of negritude (Senghor), and the emancipation of African peoples

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy le-töltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

LEO FROBENIUS (1873–1938)

1894-ben, a brémai Néprajzi Múzeum szerény, éppen hogy huszonegy éves tudományos segédmunkatársa, Leo Frobenius, azzal a kéréssel fordult Adolf Bastianhoz, az akkori német etnológia egyik nesztorához, a berlini Néprajzi Múzeum alapítójához és igazgatójához: tegye lehetővé utazását a jorubák földjére, Nigériába, az ősi, gazdag mitológiával övezett Ife és Benin meglátogatására. A segítséget Bastian megtagadta, nem hitt ugyanis azokban a hagyományokban, amelyek Ife – és vele együtt Benin – afrikai kultúrtörténeti jelentőségére vonatkoztak. Nehéz lenne ma megmondani, hogy a Frobenius által kért összeg – 20 000 márka – a múzeum évi költségvetéséhez képest akkoriban elfogadható vagy hallatlanul magas tételt jelentett volna. Tény mindenképpen – ahogyan Frobenius is írja –, hogy később az angolok 1897-es, Beninbe vezetett büntető expedíciója során hadizsákmánynak minősített és árverésre bocsátott benini bronztárgyakért a berlini Néprajzi Múzeum több százezer márkát fizetett ki, anélkül azonban, hogy a műalkotások funkciójáról, a társadalmi-kultikus életben betöltött szerepéről valamit is megtudott volna.

A porosz katonacsaládból származó Leo Frobenius ekkoriban pályafutása elején állott. Már ifjúsága idején behatóan tanulmányozta az afrikánisztikai irodalmat, amely ebben az időben főleg merész utazók felfedező expedícióinak útleírásaiból állott, és szisztematikusan készült arra, hogy idővel ő is belépjen az Afrika-kutatók sorába. Bár nem tett érettségi vizsgát, és egyetemi pályafutása is sikertelen maradt (az 1894-ben publikált, Afrika titkos társaságairól szóló munkáját elutasították az egyetem napjainkra már elfeledett nevű professzorai), írásait sorra elfogadták a századforduló neves etnológiai folyóiratai. E tanulmányokat, melyeket a pálya kezdeteire visszatekintő Frobenius a kor uralkodó tudományos szellemiségét tükröző „monografikus és analitikus, szűkkeblű és korlátolt” munkáknak nevez, 1897–1898 között olyan értekezések, könyvek követték, amelyek a német tudományosság egy új irányzatát indították el. Brémai munkássága idején az ottani múzeum asszisztensének, Heinrich Schurtznak az ún. „szemornamens” elterjedésével foglalkozó tanulmányát olvasta érdeklődéssel, amelyben kollégája e motívum elterjedését vizsgálva, arra a meg-

állapításra jutott, hogy az északnyugat-amerikai törzsektől ismert díszítőelem Indonézia és Melanézia egyes művészeti stílusaival mutat rokon vonásokat (*Das Augenornament und verwandte Probleme*, 1895). A lipcsei múzeumba kerülve Friedrich Ratzelnek, az afrikai íjjal foglalkozó írásával és gazdag, afrikai és óceániai anyagot felölelő archívumával ismerkedett meg, és közeli kapcsolatba került a német tudományos körökben vezető egyéniséggel számító antropogeográfussal. Jóllehet nem értett egyet Ratzelnek különösen azzal a törekvésével, hogy a kultúra problematikáját a rasszkérdéssel hozza összefüggésbe, Bastiantól eltérően, alapvetően a kulturális egyezések Ratzel-féle magyarázatát fogadta el, és fejlesztette tovább a maga kultúrkörelméletében.

A német etnológia a századfordulót megelőző és követő években kezd kibontakozni. A problematika, amely a 19. század második felében kutatók sorát foglalkoztatja, mindenekelőtt a kulturális egyezések magyarázatára vonatkozik. Az uralkodó áramlat az angolszász országokban – itt elegendő az angol E. B. Tylor és az amerikai L. H. Morgan munkásságát említenünk – az evolucionizmus, amely ugyan nem tagadva a diffúzió lehetőségét, azt a nézetet képviseli, hogy a világ különböző részein, egymástól ezer és ezer kilométer távolságra élő népek kulturális-társadalmi egyezései az emberiség pszichikai egységére, a fejlődés azonos törvények szerint végbemenő folyamatára vezethetők vissza. Többrétű a felfogás a kontinentális Európában, különösen pedig Németországban. A. Bastian, aki a biológiai kutatások területéről került az akkoriban kialakuló néprajztudományba, az emberiség pszichikai egységét posztulálva (a gondolattal egyébként már a 18. század második felében a skót világtörténészeknél, filozófusoknál, Németországban pedig Johann Gottfried Herdernél is találkozunk), úgy vélte, hogy az egyezések az „elemi gondolatokra”, a szükségletek azonos körülmények között azonos módon történő kielégítésének ideájára vezethetők vissza. Vele szemben a geográfus Friedrich Ratzel a diffúzió gondolata mellett tört lándzsát, úgy látva, hogy az egyezések népek vándorlásával, érintkezéssel, ideák átadásával magyarázhatók.

Bastian hatása, nem utolsósorban a neves kutató nehézkes stílusa, teóriáinak zavarossága miatt (R. H. Lowie etnológiatörténetében „Herr Konfusionsrat”-nak nevezi) Németországban magában is jelentéktelen volt, míg Ratzel az ifjú Frobeniusra döntő befolyással volt. Mint az ifjúságára visszatekintő Frobenius írja, 1898-ban „teljesen megszabadult Bastiantól”, és gondolatait „a múzeumi munka, Ratzel közelsége és archívumának növekedése” alakította. E gondolatok 1897 és 1898-ban öltöttek határozott alakot; előbb a nyugat-afrikai kultúrköréről írt tanulmányt, majd az afrikai kul-

túrák eredetéről jelentette meg könyvet. E két írás, amelyben Frobenius először használta a „kultúrkör” kifejezést és kísérelte meg téziseit afrikai anyagra alkalmazni, merész gondolatai (megpróbálta kimutatni, hogy indonéziai kulturális befolyások érték Kelet-Afrikát, és jutottak el Nyugat-Afrikába, ahol nyomai még kimutathatók), de nem kevésbé a szakkörök elleni támadásai miatt elutasító kritikában részesült. A „kultúrkör” ideája azonban nem tűnt el nyom nélkül. Hat évvel később két etnológus, Fritz Graebner és Bernard Ankermann olvasta fel a berlini antropológiai, etnológiai és őstörténeti társaság előtt tanulmányait az óceániai, illetve afrikai kultúrkörökről és kultúrarétegekről, olyan témákról, melyekkel Frobenius időközben behatóan foglalkozott. Bár mindkét előadás Frobenius elméletén és módszertanán alapul, és kiindulópontja lett a német etnológia több mint fél évszázadig uralkodó kultúrkör-elméleti irányzatának, Frobenius felfogása a kultúráról ekkorra már megváltozott. Hozzászólásában elvetette korábbi mechanikus-statisztikus nézeteit (minél több az egyező forma, annál nagyobb a kapcsolat valószínűsége) és a pusztán formai azonosságokra, a „kultúrelemek” vonásainak egyezésére építő rokonítási kísérleteket: a kultúra ugyanis élő organizmus, ezért összehasonlítani csak egész kultúrákat lehet, de ezeket is csak a fejlődéstörténeti módszer alkalmazásával.

E hozzászólás néhány nappal azelőtt hangzott el, hogy Frobenius útra kelt első, Kongóba vezető afrikai expedíciójára. Jóllehet a kutatóutak gondolata már korábban érlelődött benne, a *Nyugat-afrikai kultúrkör* című tanulmányának anyaggyűjtési munkái során tűnt ki, hogy Afrika etnográfiaiilag tulajdonképpen még alig feltárt terület, és a kutatás annál inkább is fontos, mivel az európai gyarmatosítás fokozatosan átalakítja, vagy éppenséggel elpusztítja a régi kultúrát. Valóban, jóllehet már a bécsi kongresszus (1885) óta egyre határozottabban rajzolódtak ki a gyarmatok határai, az európai uralom a belső területekre még alig terjedt ki. A tényleges hódítás, birtokbavétel csak lassan haladt előre, nem utolsósorban az afrikaiak szívós ellenállása miatt. (Kiragadott példaként: a franciáknak Nyugat-Szudánban tíz évig [1883–1893] tartott, míg Szenegálból szakadatlan háborúskodás közben eljutottak Timbuktuig, és a Dél-Nigériában fekvő Benin angol meghódítására is csak 1897-ben került sor.) A hódítás pedig egyik fontos előfeltétele volt az intenzív etnológiai munkának, a földrészt belsőjébe behatoló fegyveres expedíciók során szerzett értesülések vagy egy-egy kutató vándorútja csak töredékes, bizonytalan értékű információkkal szolgálhatott. Afrika tehát etnológiaiilag különösen „sötét” földrésznek számított, amelyen a sűrű homály éppen hogy oszladozni kezdett.

Frobenius az expedícióját magánvállalkozásként szervezte meg, és D.I.A.F.E.-nek (Német Belső-afrikai Kutatóexpedíció) nevezte el. A szükséges pénzt állami szervezetek, magánalapítványok és magánszemélyek, múzeumok (főleg Hamburg, Berlin, Lipcse) biztosították, míg Frobenius írásainak bevételeivel járult hozzá az expedíció tőkéjéhez. A D.I.A.F.E. első útja 1904–1906-ban a Kongó-Kasai medencéjébe vezetett, azzal a később is követett céllal, hogy a megvizsgált kultúrák egészéről, különösen pedig az anyagi kultúráról és a mítosz képzetvilágáról alkosson képet. Az expedíciók színhelyének megválasztásában Frobeniust jórészt az afrikai kultúrkörökről, kultúrákról vallott koncepciója vezette.

Az első út a „nyugat-afrikai kultúrköréről” alkotott elgondolás megerősítését és e kultúrkör területi kiterjesztését eredményezte, míg a Nyugat- és Közép-Szudánba vezető második és negyedik út (1907–1909; 1910–1912) az ún. „szirtei kultúra” meglétét kísérelte meg bizonyítani, azaz annak az észak-afrikai partvidékről elinduló kulturális áramlatnak az útvonalát és jellegét, amely különféle tárgyak, szokások mellett különösen a szudáni hőseposzokban tükröződik. (A negyedik út nigériai részén, főleg Ifében és általában a jorubáknál, Frobenius az általa „atlantinak” nevezett, egy feltételezett prehellén mediterrán műveltségre visszavezethető kultúrával foglalkozott.) E két expedíció között, 1910-ben Marokkóban és Algériában kutatott, ahol főleg az építészetet vizsgálta, és folklórgyűjtéseket végzett, majd a negyedik, közép-szudáni expedíció folytatásaként Kordofánban mérte fel az akkori népelet jelenségeit.

Ez utóbbi, ötödik expedícióval lényegében lezárult Frobenius kutatásainak mindenekelőtt az élő kultúra megismerésére irányuló szakasza. Az addigi utak során gyűjtött gazdag mítosz- és meseanyag, az ásatások eredményei (egyebek között a régi ifei művészet felfedezése) egyre inkább történeti és őstörténeti kérdések, ezen belül is különösen a sziklaképek problematikája felé fordították Frobenius figyelmét. 1912–1914 között, hatodik expedícióján a Szahara-Atlaszban kezdte el először a sziklaképek kutatását. Az első világháború félbeszakította a folyamatos utazásokat, bár 1915-ben a német vezérkar megbízásából a Vörös-tenger vidékén és Eritreában járt és végzett kutatásokat, de megfordult Romániában is, ahol afrikai hadifoglyok között folytatott gyűjtőmunkát. A háborús és a háborút követő évek gazdasági nehézségei arra készítették Frobeniust, hogy a betakarított anyag rendezésével és feldolgozásával foglalkozzék. Megkezdte egyebek között 1921-ben a 12 kötetből álló, mese- és mítoszanyagot tartalmazó „Atlantis” sorozat kiadását, hozzáfogott Afrika néprajzi térképeinek, az „Atlas Africanus”-nak a kidolgozásához, és megírta a kultúra lényegéről

vallott felfogását bemutató *Paideuma* című értekezését, hogy ekkori munkásságának csak legfontosabb vállalkozásait említsük.

Az expedíciók során készített jegyzetek és a főleg Afrikára, kisebb mértékben a világ egészére vonatkozó (különösen mitológiai) irodalom kicédlázott anyaga ekkorra már annyira megnőtt, hogy szükségessé vált intézményi keretben való elhelyezése. Végül is Oswald Spengler segítségével létrejött 1922-ben, Münchenben a „Forschungsinstitut für Kulturmorphologie”. Az intézet 1925-ben Frankfurt am Mainba települt át, ahol a Johann Wolfgang Goethe Universität keretei között működött, Frobenius irányítása alatt, akinek 1932-ben az egyetem a tiszteletbeli professzor címet adományozta. Később a város Néprajzi Múzeumának vezetését is rábízta, s már 1925-től – ezúttal hivatalos minőségben, városi és egyetemi dotációval – folytathatta kutatásait. A mindenekelőtt az afrikai sziklakép-művészet emlékeinek felkutatására és rögzítésére irányuló nyolcadik expedíciója a Núbiai-sivatagban kutatott, ezt követte 1928–1930-ban az a dél-afrikai út, amelynek során Frobenius az általa „eritreainak” nevezett kultúra emlékeit és a dél-afrikai sziklakép-művészetet vizsgálta. Ehhez kapcsolódóan, az eritreai kultúra indiai-dél-ázsiai eredetét igazolandó, indult el még 1930-ban dél-indiai és ceyloni útjára. A dél-afrikai-indiai intermezzo után további három észak-afrikai sziklakép-kutató expedícióra került sor, s mindhárom jelentős felfedezésekkel, gazdag régészeti és sziklaképanyaggal gazdagította a tudományt. A tízedik D.I.A.F.E. 1932-ben Tripolitánia, majd az 1933-as és 1934–1935-ös expedíciók Líbia, főleg Fezzan lelőhelyeit térképezték fel.

E tizenkét afrikai expedíció Afrika etnológiai és történeti kutatása szempontjából korszakos jelentőségű, és mind minőségét, mind az adatok gazdagságát tekintve egyedülálló az Afrika-kutatás történetében. Túlzás nélkül állítható: Frobenius tette a legtöbbet Afrika kultúrájának sokoldalú megismeréséért. Az afrikai élet, kultúra és történelem addig ismeretlen tényeit tárta fel – tényeket, amelyek a kor európai tudományossága számára valóságos szenzációt jelentettek, és a közgondolkodásra is mély hatással voltak. E felfedezések és az Afrikára vonatkozó, teljességre törekvő rendszerezett irodalmi anyag birtokában konstruálhatta meg Frobenius Afrika kultúrtörténetére, az afrikai kultúrkörökre és kultúrarétegekre vonatkozó teóriáit. Míg az első kézből származó anyag – ha az újabb terepmunkák és ásatások által kibővítve és korrigálva is – változatlanul elsőrendű forrásnak számít, az ezen alapuló elméletek az afrikai kultúrák külső eredetéről, ezek kisugárzó központjairól a napjainkig végzett kutatások szerint már újraértékelésre szorulnak. A frobeniusi kezdeményezés azonban korántsem elve-

télt, a kultúrtörténettel foglalkozó kutatót termékeny vizsgálatokra ösztönzi. Ha nem is pontos az a megállapítása, hogy a nyugat-afrikai, különösen a nigériai kultúrákat a Földközi-tenger mellékéről vagy a legendás Atlantiszból oda-vándorló népek, esetleg kulturális befolyások hozták létre. S a Frobenius által megismert élő formájukban ezek „elnégeresedett csökevényeiről” lenne szó. Nem kétséges, hogy az ő- és ókori Fekete-Afrika és a Mediterráneum vidéke a Szaharán keresztül kapcsolatban állott egymással, s ezért adott nyugat-afrikai képzetek vagy tárgyformák ilyen távoli ösztönzésekre nem vezethetők vissza. Frobenius érdeme, hogy felismerte a fehér-afrikai kultúrák hatását Szudán államalakulataiban, s újabb kutatók – mint pl. az amerikai G. P. Murdock *Africa* című alapvető művében – hozzá hasonlóan az indonéz kultúrának Nyugat-Afrikáig végbement elterjedését tételezik fel, a Frobeniusénál kiterjedtebb bizonyítóanyag bevonásával és a régi adatok újraértékelésével.

Frobenius azonban nemcsak megszállott kutató volt, aki életének nagy részében pusztán empirikus adatok gyűjtésével foglalkozott, elragadtatva hallgatva a szudáni bárdok hős-énekeit, és szorgosan keresgélve a sivatag szikláinak homályosan kivehető sziklaképeit. Már indulásakor is az elmélet vezette, még ha olvasmányai alapján vonzotta is az új népek, új kultúrák felfedezésének természetes romantikája. Kutatásai előre kialakított koncepciót követtek, akár a kultúrkörök létének igazolására, akár az afrikai őskori kultúrák európai kapcsolatairól lett legyen is szó. Méltatói és bírálói közül sokan csak a tizenkét afrikai expedíció (önmagában is páratlan teljesítmény!) empiriája alapján ítélik meg életművét, a tudományban elfoglalt helyét értékelő előadásban Vajda László szerint azonban tévesen: Frobenius ugyanis „egyaránt volt teoretikus és empirikus”.

Az empiriáról röviden már szóltunk, méltattuk Frobenius tényfeltáró és -hasznosító tevékenységét. Láttuk azt is, hogy az 1898-ban az afrikai kultúrák eredetéről, illetve a kultúrkörökről vallott nézeteit már 1904-ben részben megváltoztatta, és ezzel különvált a későbbi „kultúrkör-elmélettől”. A kultúrát illető nézeteinek kikristályosodásához és átalakulásához éppen expedíciói, az afrikai élet megismerésének mozzanatai járultak hozzá: az az élmény, amelyet a kultúráknak mint „organikus testeknek” a „megélése” jelentett a számára.

Ez az „élmény” a tudományos típusát tekintve W. Mühlmann által entuziasztikusként jellemzett Frobenius intuitív megközelítésmódjában egy alapvetően idealista kultúraideológiához vezetett. Ez a tan abból indul ki, hogy – és itt Frobenius szavai a legilletékesebbek –

„a kultúrát emberi hordozóival szemben mint *önálló organizmust* kell felfogni, a kultúra minden formáját mint sajátos élőlényt tekinteni, amely megszületik, és átéli a gyermek-, a férfi- és az öregkort. A kultúrák formáinak sajátos növekedési folyamata van, amely az emberi individuum fejlődésmenetének felel meg.”

A lényeg:

„nem az ember akarata hozza létre a kultúrát, hanem a kultúra él az „emberen”, mondhatnánk; a kultúra átéli az embert. Formáit tekintve a kultúra meghatározott területekhez, a kultúrkörökhöz kötődik”,

és a kultúrának ezeket a formáit természettudományosan, morfológiájuk, anatómiájuk és pszichológiájuk szerint kell tanulmányozni. A kultúra így a szerves és szervetlen természet mellett „harmadik tartományként” jelenik meg, olyan tartományként, amely mint „élőlény”, „nagy organikus-ságában” független az embertől. A kultúrának és a társadalomnak, embernek e különválása, illetve a kultúrának az emberrel szembeni dominanciája Frobeniusban afrikai és délkelet-európai vizsgálatai nyomán vetődött fel ilyen élesen. Mint írja, Afrikában

„nagy, erős kultúraformákat láttam sötét, kevésbé figyelembe vett fajtáknál, míg Európában kis és nyomorúságos kulturális maradványokat nagy, magasra értékelt embereknel”.

Mindez annyit jelent, hogy minden kultúrának „lelkisége”, paideumája van, ami a kultúra lényegének felel meg, és amibe a kutatónak „beleélnie”, „beleéreznie” kell magát. A kultúra organikus jellegéből következik az is, hogy élő „alkatokkal” van dolgunk, az egyes részek szerves egésszé kapcsolódnak össze, s az etnológiának, vagyis a kultúra tudományának feladata az egyes részjelenségek életformákká egyesülő, sajátos módjának a tanulmányozása.

A paideuma-elméletnek, a kultúrmorfológiának ez a felfogása több forrásból táplálkozik. Eltekintve Frobenius „átéléseitől”, amely minden kutató számára természetes pszichológiai reakció, ha alapkultúrájától idegen, „exotikus”, és ezért „megragadó” megnyilvánulásokkal találkozik, szellemileg hatott rá Goethe, a kevés szépírók egyike, akit olvasott, és akinek a világnézetét intuitívnak nevezte. Hatott rá továbbá Oswald Spengler, akivel hosszú időn át baráti kapcsolatban állott, még ha nézeteit csak a maga felfogásának alátámasztásaként említi is, egyetértve vele abban, hogy a kultúrák „organizmusok” és a „legmagasabb rendű élőlények”, s hogy a

kultúrákkal intuitív módon kell és lehet csak foglalkozni. A Spenglerhez való viszony érzékeltetésére elegendő Frobenius egy mondatát idézni:

„Személyesen hálás köszönetet kell mondanom neki az írásom [Paideuma] terminológiáját illető számos tanácsáért”.

Ebben a felfogásban, amely szerint az ember nem szubjektuma, hanem objektuma a kultúrának, azonban az is benne foglaltatik, hogy a kultúra emberek által él és marad fenn, ezért Frobenius számára az emberek és a kultúrák vándorlása ugyanazt jelenti.

E paideuma-elméletből, a kultúrák tárgyakban, intézményekben, művészetben objektiválódó lelki alkatából kiindulva különíti el Frobenius az afrikai kultúrák két lényegi típusát, az etiópiait és a hamitát. Az etiópiai Afrika középső részén terjedt el, a létfenntartás módját tekintve gyűjtögetésen és földművelésen alapszik. Ennek megfelelően „növényben gondolkodik”, és ezért „misztikus”. Ezzel szemben a hamita kultúra (Afrika északi és déli területein) vadászai és nagyállattartó pásztorai „állatban” gondolkodnak, és az élettel folytatott kemény küzdelemben a lelkiségük szigorúan anyaghoz kötött, racionalista. E kettősség Frobenius szerint nemcsak Afrikára jellemző, és nemcsak az etnográfiai jelenben érvényes.

Mint egy későbbi, 1932-ben a kötet egészének gondolkodásmódját jelző *Schicksalskunde* (Sorstudomány) című, joggal vitatott munkájában kifejti, az emberiség ősidők óta e „két kórusra” tagolódik. Eurafrikában e két kórushoz tartoznak a hamitákkal együtt a realista angolok és a racionalista franciák, az etiópiaiakkal együtt pedig a misztikus németek; az előbbieket a „tényérzék”, az utóbbiakat a „valóságérzék” jellemzi, amiben Nyugat és Kelet eltérő lelkisége, életérzése jut kifejezésre.

Elméletének „etiópiai”, keleti misztikuma, a paideuma tan túlzásai, alapvetően helytálló megállapításokból levont téves következtetései azonban nem homályosítják el az etnológus Frobeniusnak azt az érdemét, hogy egyértelműen az etnológia történetisége mellett foglalt állást, és hozzájárult azoknak a módszereknek a kialakításához, amelyek – a régészet mellett – az írástalan korok és társadalmak történetének a megismeréséhez vezetnek el. Nem mintha kora történelemellenes, ahistorikus lett volna. Mégis, ha szóltak is világtörténelemről, a horizont alig terjedt túl Európán, legfeljebb a Közel-Kelet és Egyiptom körvonalai voltak még kivehetők. Ami pedig ezen túl volt, Afrika, Óceánia, Amerika fejlődésben visszamaradt népei legfeljebb merész evolucionista konstrukciókhoz szolgáltatott analógiákat.

Amikor 1933-ban Frobenius visszatekintett pályája első éveire, a következőket írta:

„Nem szabad elfelejtenünk, hogy még egy emberöltővel ezelőtt Afrika az átlagműveltségű európaiak képzeletvilágában vigasztalan terület, a láz földrésze volt, ahol csak kalandorok és misszionáriusok fordultak meg. Bennszülöttjeit pedig félállati barbároknak tekintették, rabszolgafajtának, olyan népnek, amelynek durva lezüllöttsége (*Verkommenheit*) csak a fetisizmust hozta létre és semmi mást.”

Elsősorban Frobenius és néhány más kutató érdeme, hogy – mint Vajda László találóan megállapítja –

„az európaiak világképében kopernikuszinak mondható fordulatot hoztak létre, amikor győzelemre segítették azt a felismerést, hogy Afrika és más idegen kontinensek népeinek – egyszerűen kifejezve – saját történelmük van”.

Ez a felismerés és az általa feltárt gazdag kultúrtörténeti anyag azonban nemcsak az európai gondolkodást változtatta meg, hanem – bár lassabban, később és a négritude áramlatában másképpen – magában Afrikában is hatott.

A szenegáli költő és államelnök, Léopold Sédar Senghor írja, milyen hatást gyakorolt rá és arra a maroknyi, Párizsban tanuló afrikai diákra, akik a harmincas években elindították a négritude mozgalmat, Frobenius franciára fordított munkája, az *Afrika kultúrtörténetét* olvasva. Nemcsak Frobeniusnak az a kategorikus megállapítása növelte öntudatukat és önbecsülésüket, amely szerint „A »barbár« néger ideája európai kitalálás”, sokkal inkább az, hogy megismerték Afrika gazdag múltját és ezzel együtt a „fekete értékeket”.

„Évtizedek óta mondogatom – írja egy angol nyelvű *Frobenius-antológia előszavában Senghor* –, hogy a szellem függetlensége minden más függetlenség nélkülözhetetlen feltétele. És Leo Frobenius volt az, aki segített abban, hogy elérjük ezt. Azért még mindig ő a mesterünk... Ő adta vissza a méltóságunkat.”

Válogatásunkban nem törekedhettünk arra, hogy a hatalmas életműnek akárcsak legfontosabb állomásait bemutassuk. Így Frobeniusnak azokból a munkáiból adunk szemelvényeket, amelyek tevékenységének legfontosabb vonulatait, írásműveinek típusait jelzik, egyúttal pedig az életmű maradó értékeit is tartalmazzák, mint az útleírás (*Úton Atlantisz felé*), anyagfel-

táró terepmunka („*És Afrika szólt...*”, „*Eritrea*”), folklór (*Hőselemek a Szahelből*), művészet–sziklaképkutatás (*Afrika művészete, Hádsra Máktuba, Ekade Ektab*), portrék (*Korongo, a bárd, Karua Goberaua, a hetéra*). Kultúrkör-elméletét és afrikai kultúrköreit vázlatosan az *Afrika művészete* című tanulmányból ismeri meg az olvasó.

